

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОNUВАННЯ РАННІХ ДЕЗАДАПТИВНИХ СХЕМ (СХЕМА-РЕЖИМІВ) УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ З РІЗНИМ РІВНЕМ АКАДЕМІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ТА УСПІШНОСТІ У НАВЧАННІ

Щербакова Олена Олександрівна¹

¹Кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, Державна установа «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків Національної академії медичних наук України», м. Харків (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9169-5471>

UDC: 159.9.072.042

АНОТАЦІЯ

Метою дослідження було вивчення особливостей функціонування ранніх дезадаптивних схем (схема-режимів) учнів основної школи з різним рівнем академічних здібностей та успішності у навчанні.

Методи. Для діагностики особливостей функціонування ранніх дезадаптивних схем використано Підлітковий Опитувальник схема-режимів (SMI-T – Schema Modes Inventory-Teen age), який є адаптованою А. Большаковою версією Опитувальника схема режимів (SMI – Schema Modes Inventory) Дж. Янга. Опитувальник SMI-T дозволяє оцінити десять схема-режимів за відповідними шкалами: батьківської вимогливості / покарання, вразливої дитини, розгніваної / розлюченої дитини, захисника, який нападає, імпульсивної / недисциплінованої дитини, покірної капітуляції, здорового дорослого, відсторонення, звеличування самого себе, щасливої дитини. У процесі статистичної обробки здійснено однофакторний дисперсійний аналіз та аналіз значущості відмінності середніх значень за t -критерієм Стьюдента.

Результати. Зі рівнем розвиту академічних здібностей можна виділити п'ять типологічних профілів учнів успішних у навчанні та три профілі академічно неуспішних учнів.

Порівняння показників схема-режимів в академічно успішних та неуспішних учнів показало наявність значної кількості статистично значущих розбіжностей. Академічно успішні учні виявляються більш схильними, порівняно з невстигаючими, до дисфункціональних схема-режимів вразливої дитини та звеличування самого себе. Невстигаючі школярі є більш схильними до дисфункціональних

Address for correspondence, e-mail : editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olena Shcherbakova

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

схема-режимів розгніваної / розлюченої дитини, захисника, який нападає, імпульсивної / недисциплінованої дитини та відсторонення.

Порівняння оцінок схем-режимів учнів восьми типологічних профілів з різними рівнями академічної здібності та успішності у навчанні показують наявність статистично значущих відмінностей за всіма оцінюваними функціональними та дисфункціональними схема-режимами. Учні академічно успішних кластерів більшою мірою склонні до проявів самокритичності, вимогливості та вразливості щодо несприятливих впливів складних ситуацій та самозвеличування (схема-режими батьківської вимогливості / покарання, вразливої дитини, покірної капітуляції, звеличування самого себе). Академічно неуспішні учні є більш агресивними, імпульсивними та склонними до компульсивних відволікаючих занять (схема-режими розгніваної / розлюченої дитини, імпульсивної / недисциплінованої дитини, захисника, який нападає, відсторонення).

До виявлення функціонального схема-режиму здорового дорослого виявляють склонність як успішні, так і неуспішні учні з внутрішньою мотивацією до навчання.

Висновки. Висока академічна успішність не є достатнім фактором життевого успіху та повноцінного функціонування в усіх сферах життя. Академічно успішних учнів за типовими когінтивно-емоційно-поведінковими схемами реагування у напружених ситуаціях неможливо назвати більш благополучними, порівняно з їх невстигаючими однолітками. Навпаки, за окремими схема-режимами, вони виявляють менш адаптивні особливості. Розробка програм психологічного супроводу навчання академічно обдарованих школярів основної школи має передбачати не тільки розвиток їх академічних здібностей, але й профілактичні та корегувальні дії щодо типових схема-режимів, що формуються під батьківськими впливами.

Ключові слова: академічна успішність, академічно здібні учні, розвиток особистості, схема-терапія, ранні дезадаптивні схеми, схема-режими.

Постановка проблеми. Наукові психологічні дослідження та численні статистичні дані підтверджують той факт, що академічна обдарованість та високі успіхи у навчанні як в основній школі, так і при подальшому здобутті вищої освіти, не є гарантією досягнення успіху та підтримання психічного благополуччя й повноцінного функціонування людини. Отже, актуальною проблемою сучасної вікової та педагогічної психології є визначення напрямів та змісту психологічного супроводу розвитку особистості академічно зді-

бних учнів основної школи.

Аналіз останніх дослідень і публікацій.

Важливою складовою психологічного супроводу повноцінного особистісного розвитку дитини під час навчання в основній школі є створення відповідного підтримуючого оточення (Духновский, 2003; Осухова, 2007). Зокрема, розробка програм роботи шкільних психологічних служб має суттєво детермінуватися особливостями того мікросередовища, яке для дитини створили / обрали її батьки

(Битянова, 2000). Звідси, важливим напрямом психологічного супроводу розвитку особистості академічного обдарованіх учнів основної школи має бути моніторинг та відповідні підтримуючи / коригуючи психологічні впливи щодо особливостей батьківського ставлення до дитини в її родині.

Евристично цінною концепцією, в межах якої описано феномени, вивчення яких дозволяє оцінити особистісні особливості дитини, які можна вважати результатами та індикаторами благополуччя батьківських впливів (впливу інших важливих дорослих, або певних обставин життя), яких дитина зазнавала з раннього дитинства, є концепція ранніх дезадаптивних схем та схема-режимів, розроблена у схема-терапії – сучасному психотерапевтичному напрямі Дж. Янга (Young, 2002).

Ранні дезадаптивні схеми, за Дж. Янгом, є ригідними уявленнями про світ, що суттєво впливають на переконання, погляди, емоції, спогади, соціальну взаємодію та домінуючі моделі поведінки. Формуються воно в ранньому дитинстві, в першу чергу під впливом батьків, та виявляються протягом всього життя з різною інтенсивністю (Young, 2002).

У схема-терапії виділено вісімнадцять схем, які можуть формуватися у будь-якої людини з різною мірою інтенсивності: кинутість / нестабільність, недовіра/насильство, емоційна депривація, дефективність / сором, соціальна ізоляція/відчуження, залежність/ некомпетентність, вразливість щодо фізичної

шкоди або хвороби, нерозвинуте Я, приреченність на невдачу, особливі права/ грандізність, нестача самоконтролю/ самодисципліни, підкорення, самопожертва, пошук схвалення, негативність/песимізм, завищенні вимоги до себе, покарання (Arntz A., van Genderen H., 2009; Gitta Jacob A., Arnoud A., 2013; Young, 2002).

Виявляються ж ранні дезадаптивні схеми у так званих схема-режимах – тимчасових емоційних станах з відповідними думками та моделями поведінки. До схема-режимів віднесенено: дисфункціональні «дитячі» режими (самотньої, кинutoї, приниженої, залежної, імпульсивної, недисциплінованої, розлученої, впертої дитини), дисфункціональні «батьківські» режими (дорослого, який карає, та вимогливого дорослого), дисфункціональні копінгові режими (капітуляції, уникнення, гіперкомпенсації) та функціональні, здорові режими (щасливої дитини, здорового дорослого) (Arntz A., van Genderen H., 2009; Gitta Jacob A., Arnoud A., 2013; Young, 2002). Аналіз сучасних психологічних досліджень щодо впливу схема-режимів на психічне благополуччя людини дозволяє дійти висновку, що їх слід розглядати як індикатори певних особистісних дисгармоній або внутрішньоособистісних проблем дитини та проблем батьківсько-дитячих стосунків, що й зумовило актуальність теми даного дослідження.

Метою цього дослідження, що зумовила відповідні завдання, було вивчення особливостей функціонування ранніх дезадаптивних

схем (схема-режимів) учнів основної школи з різним рівнем академічних здібностей та успішності у навчанні.

Методологія та методи дослідження.

Вибірку дослідження складає 331 особа (189 академічно успішних та 142 академічно неуспішних учні 7, 8 та 9 класів), розподілена на підгрупи за ознаками академічної обдарованості у нашому попередньому дослідженні (Щербакова, 2019). У цьому дослідженні за допомогою кластерного аналізу було емпірично визначено типологію академічних здібностей учнів основної школи (7 – 9 класів) з високою та низькою успішністю у навчанні. Параметрами для кластерізації було обрано: рівень розвитку інтелекту (верbalного, математичного та просторового), креативність (за параметром оригінальність), особливості мотивації (зовнішня та внутрішня) та показники загальної (за всіма предметами) й парціальної (за окремими предметами) академічної успішності. У результаті статистичного аналізу було утворено п'ять кластерів академічно успішних учнів: академічно обдаровані (інтелектуально обдаровані, креативні, внутрішньо вмотивовані); інтелектуально обдаровані, креативні, невмотивовані; інтелектуально обдаровані, зовнішньо мотивовані; інтелектуально обдаровані, внутрішньо вмотивовані; інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані. Для академічно неуспішних учнів було виявлено три кластери: інтелектуально обдаровані немотивовані учні; недостатньо інтелектуально здібні, немотивовані; недостатньо інтелектуально

здібні, внутрішньо вмотивовані (Щербакова, 2019).

У даному дослідженні було проведено вивчення особливостей схема-режимів (функціонування ранніх дезадаптивних схем) учнів основної школи раніше виділених восьми кластерів.

Діагностику схема-режимів здійснено за допомогою Підліткового Опитувальника схема-режимів (SMI-T – Schema Modes Inventory-Teen age), який є адаптованою А. Больщаковою (Больщакова, 2019) версією Опитувальника схема режимів (SMI – Schema Modes Inventory) Дж. Янга (Young, 2015). Цей адаптований підлітковий варіант методики, на відміну від оригінальної версії, дозволяє оцінити лише десять схема-режимів за відповідними шкалами: батьківської вимогливості / покарання, вразливої дитини, розгніваної / розлюченої дитини, агресивного нападника, імпульсивної / недисциплінованої дитини, покірної капітуляції, здорового дорослого, відсторонення, звеличування самого себе, щасливої дитини. Зменшення кількості діагностованих схема-режимів (діагностичних шкал опитувальника) пояснюється тим, що в силу вікових особливостей, обстежувані підліткового віку не здатні диференціювати дисфункціональні дитячі схема-режими розгніваної дитини та розлюченої дитини (які були об'єднані А. Больщаковою в шкалу / схема-режим «розгніваної / розлюченої дитини»), імпульсивної та недисциплінованої дитини (утворили шкалу «імпульсивної / недисциплінованої дитини»).

тини»), дисфункціональні батьківські режими (утворили шкалу «батьківської вимогливості / покарання»), та дисфункціональні копінгові режими відстороненого самозаспокоювання та відстороненого захисника (утворили шкалу «відсторонення»).

У процесі статистичного аналізу особливостей схема-режимів академічно успішних та неуспішних учнів основної школи було здійснено однофакторний дисперсійний аналіз та аналіз значущості відмінності середніх значень за t-критерієм Стьюдента.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Результати дослідження, щодо особливостей функціонування ранніх дезадаптивних схем (схема-режимів) для всіх кластерів академічно успішних (1 група) та академічно неуспішних (2 група) учнів основної школи наведено у табл. 1. Значущість розбіжностей визначено за t-критерієм Стьюдента.

За результатами, наведеними у табл. 1,

можна відзначити наявність статистично значущих розбіжностей між академічно успішними та академічно неуспішними учнями за більшістю режимів функціонування ранніх дезадаптивних схем та функціональним, здоровим режимом щасливої дитини.

За дисфункціональним схема-режимом вразливої дитини академічно успішні учні усіх кластерів академічних здібностей виявили статистично значущі більші оцінки, порівняно з академічно неуспішними однолітками. У відповідності до концепції Дж. Янга (Young, 2002) такі дані дозволяють охарактеризувати успішних школярів як більш вразливих до переживання покинутості, схильних до відчуттів самотності, неприйняття оточуючими, непривабливості.

Оцінки дисфункціонального «дитячого» схемі режиму розгніваної / розлюченої дитини на статистично значущому рівні виявилися більшими у досліджуваних другої групи (невстигаючі школярі). Отже, у відпо-

Таблиця 1.

Особливості схема-режимів академічно успішних та неуспішних учнів основної школи

Схема-режими (шкали опитувальника SMI-T)	1 група (успішні)	2 група (неуспішні)	t-критерій Стьюдента	p
Батьківської вимогливості / покарання	17,359	16,69	1,752	0,080659
Вразливої дитини	19,212	17,613	4,129	0,000046
Розгніваної / розлюченої дитини	14,513	15,472	-2,662	0,008144
Захисника, який нападає	17,762	19,176	-3,784	0,000183
Імпульсивної / недисциплінованої дитини	12,466	13,5	-3,155	0,001750
Покірної капітуляції	13,926	14,345	-1,244	0,214288
Здорового дорослого	12,518	12,88	-1,178	0,239681
Відсторонення	16,841	18,113	-3,209	0,001463
Звеличування самого себе	12,619	11,815	2,761	0,006092
Щасливої дитини	11,466	12,14	-2,133	0,033628

відності до психологічного змісту цієї шкали, академічно неуспішних учнів слід вважати, порівняно з успішними однолітками, більш гнівливими, схильними як до пасивного опору порушенню особистої автономії (вп'яності), так і активної агресії.

Академічно неуспішні школярі виявили також більш високі показники ще одного схема-режиму, пов'язаного з агресивними реакціями, - дисфункціонального копінгового режиму захисника, який нападає (див. табл. 1). У відповідності до положень схема-терапії щодо цього копінгового режиму (Young, 2002), невстигаючих учнів основної школи можна охарактеризувати як схильних до домінування, агресивного самоствердження, прямої агресії задля досягнення мети або захисту від реальної або вдаваної загрози.

Дисфункціональний «дитячий» схема-режим імпульсивної / недисциплінованої дитини виявляється у схильності до дій, зумовлених тимчасовими бажаннями та імпульсами, прагненням до миттєвого задоволення егоїстичних примх, незважаючи на віддалені наслідки для себе та оточуючих. Більш високі оцінки академічно неуспішних учнів за цим режимом (див. табл. 1) дозволяють дійти висновку, що їм більшою мірою, ніж встигаючим одноліткам, властива нездатність відклати задоволення, примушувати себе виконувати повсякденні обов'язки, займатися нудними справами, доводити розпочаті справи до кінця.

Оцінки за шкалою «відсторонення» ви-

явилися значно вищими у досліджуваних другої групи – академічно неуспішних учнів трьох кластерів академічних здібностей. У відповідності до особливостей Опитувальника SMI-T, ця шкала методики утворена дисфункціональними копінговими режимами відстороненого самозаспокоювання (виявляється у прагненні уникати неприємних емоцій через заспокійливі, стимулюючи чи відволікаючі справи) та відстороненого захисника (представляє собою схильність до уникнення хвилюючих ситуацій або видів діяльності). Отже, результати, наведені у табл. 1, дозволяють дійти висновку, що для академічно невстигаючих учнів основної школи у несприятливих ситуаціях, пов'язаних з великою вірогідністю переживання негативних емоцій, більшою мірою, порівняно з академічно успішними однолітками, властиве прагнення позбутися неприємних переживань через відволікаючі види діяльності (комп'ютерні ігри, перегляд телевізору, фантазування, загрозливі види спорту, переїдання тощо). Така схильність робить невстигаючих учнів більш вразливими щодо формування нехімічних та хімічних аддикцій, компульсивної поведінки.

За дисфункціональним копінговим схема-режимом звеличування самого себе академічно успішні учні показали більш високі оцінки, порівняно з їх менш успішними однолітками (табл. 1). Виявлені розбіжності вказують на те, що учням основної школи з гарними результатами навчання більшою мірою, порівняно з невстигаючими однолітками, властивими

є гордовитість, зарозумілість, захопленість собою, прагнення до виявлення переваг над оточуючими, очікування на особливі ставлення та відмова визнавати загальні правила поведінки.

Здоровим, функціональним схема-режимом, за яким було визначено статистично значущі розбіжності, виявився режим щасливої дитини. Більш високі оцінки за цим режимом отримали досліджувані, що належать до трьох кластерів академічно неуспішних школярів (табл. 2). Отже, саме невстигаючим учням більшою мірою властиві відчуття захищеності, зв'язку з іншими людьми, любові та поваги. Школярі з низькими оцінками у навчанні здатні відчувати себе вільними, незалежними, автономними, здатними покладатися на власні сили та керувати життєвими ситуаціями, бути безпосередніми та природними у проявах емоцій та бажань, оптимістичними та спонтанними у задумах та вчинках.

За дисфункціональним «батьківським»

режимом батьківської вимогливості / покарання та функціональним режимом здорового дорослого статистично значущих розбіжностей між академічно успішними та неуспішними учнями основної школи виявлено не було (табл. 1).

Задля отримання більш докладних уявлень щодо особливостей функціонування ранніх дезадаптивних схем академічно успішних та неуспішних учнів основної школи на наступному етапі аналізу результатів було порівняно вираженість схема-режимів у досліджуваних, що належать до різних кластерів академічних здібностей. Для оцінки статистичної значущості розбіжностей було проведено однофакторний дисперсійний аналіз (One-way ANOVA) за допомогою пакета статистичних програм Statistica 12.0. Результати аналізу наведено у табл. 2.

На рис. 1 – 10 представлено результати однофакторного дисперсійного аналізу оцінок схема-режимів досліджуваних п'яти академіч-

Таблиця 2.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу оцінок схема-режимів академічно успішних та неуспішних учнів основної школи

Схема-режими (шкали опитувальника SMI-T)	SS	MS	F	p
Батьківської вимогливості / покарання	1170,03	167,15	19,55	0,00
Вразливої дитини	621,6	88,8	8,000	0,000000
Розгніваної / розлюченої дитини	823,04	117,58	14,014	0,000000
Захисника, який нападає	674,9	96,4	9,69	0,000000
Імпульсивної / недисциплінованої дитини	871,63	124,52	19,321	0,00
Покірної капітуляції	807,14	115,31	16,670	0,00
Здорового дорослого	564,80	80,69	13,284	0,000000
Відсторонення	298,23	42,60	3,423	0,001517
Звеличування самого себе	499,53	71,36	13,714	0,000000
Щасливої дитини	1094,07	156,30	31,257	0,00

но успішних та трьох академічно неуспішних кластерів: 1) академічно обдаровані (інтелектуально обдаровані, креативні, внутрішньо вмотивовані академічно успішні) – 24 особи; 2) інтелектуально обдаровані, креативні, невмотивовані академічно успішні – 39 осіб; 3) інтелектуально обдаровані, зовнішньо мотивовані академічно успішні – 38 осіб; 4) інтелектуально обдаровані, внутрішньо вмотивовані академічно успішні – 52 особи; 5) інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані академічно успішні – 36 осіб; 6) інтелектуально обдаровані, немотивовані академічно неуспішні – 31 особа; 7) недостатньо інтелектуально здібні, немотивовані академічно неуспішні – 54 особи; 8) недостатньо інтелектуально здібні, внутрішньо вмотивовані неуспішні – 57 осіб.

Порівняння середніх оцінок за шкалою батьківської вимогливості / покарання опитувальника SMI-T виявило наявність статистично значущих відмінностей між досліджуваними учнями восьми кластерів академічних здібностей та успішності у навчанні. Ця шкала опитувальника утворена двома дисфункціональними «батьківськими» режимами – вимогливості та покарання (Большакова, 2019). Дисфункціональний схема-режим батьківського покарання виявляється у схильності людини гніватися на саму себе, відчувати провину, сором, вдаватися до руйнівої критики та самозвинувачення. Режим батьківської вимогливості виявляється у звичці висувати до себе завищенні вимоги, намаганні досягнути най-

кращих результатів у будь-якій діяльності, відповідати найвищим взірцям якості та порядку, досягати високого рівня успіху та визнання. Отже, високі оцінки за шкалою батьківської вимогливості / покарання свідчать про компульсивне прагнення до успіху, досконалості, ефективності, високого соціального статусу, корисного використання часу, відповідності високим стандартам якості. Найбільш високий рівень таких прагнень виявився притаманний досліджуваним трьох кластерів академічно успішних учнів: академічно обдарованим (високий рівень інтелекту та креативність, внутрішня мотивація навчання – 1 кластер); інтелектуально обдарованим, некреативним, зовнішньо мотивованим (3 кластер), інтелектуально обдарованим, некреативним, внутрішньо мотивованим (5 кластер) та одного кластеру академічно неуспішних – інтелектуа-

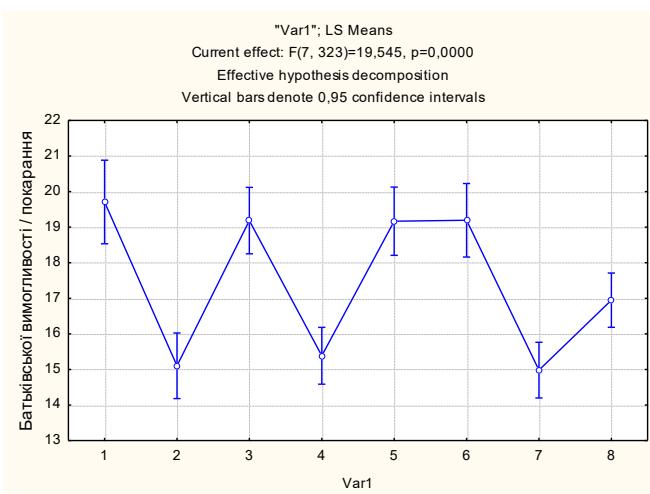

Рис. 1. Середні оцінки схема-режиму «Батьківської вимогливості / покарання» академічно успішних (1 – 5 кластери) та академічно неуспішних (6 – 8 кластери) школярів

льно обдарованим, немотивованим (6 клас-тер) учням.

Не виявляють схильності до інтроєкто-ваної самовимогливості, самокритики, та перфекціонізму (низькі оцінки за шкалою «батьківської вимогливості / покарання» опи-тувальника SMI-T) досліджувані двох кластерів академічно успішних: інтелектуально об-даровані, креативні, немотивовані (2 клас-тер), інтелектуально обдаровані, внутрішньо вмотивовані (4 кластер) та одного кластеру невстигаючих: інтелектуально обдаровані, немотивовані (6 кластер) учнів.

Недостатньо інтелектуально здібні, внутрішньо мотивовані неуспішні учні основної школи (8 кластер) виявляють середні оцінки схильності до прояву схема-режиму батьківської вимогливості / покарання.

Статистично значущі розбіжності за восьма кластерами академічних здібностей

встигаючих та невстигаючих у навчанні учнів основної школи виявлено за шкалою «Вразливої дитини» опитувальника схема-режимів SMI-T (рис. 2). Високий рівень оцінок за цією шкалою, пов’язаний зі схильніс-тю відчувати себе самотніми, ображеними, приниженими, відстороненими, властивий більшості академічно успішних учнів: інтелек-туально обдаровані, креативним, немоти-вованим (2 кластер), інтелектуально обдаро-ваним, зовнішньо мотивованим (3 кластер), інтелектуально обдарованим, внутрішньо моти-вованим (5 кластер) та одному кластеру академічно невстигаючих: інтелектуально об-дарованим, немотивованим (6 кластер).

Низький рівень вразливості «внутрішньої дитини» властивий академічно неуспішним недостатньо інтелектуально здіб-ним, внутрішньо мотивованим учням (8 клас-тер).

Середній рівень вразливості щодо від-чуття самотності, відкинутості, некомпетент-ності, неспроможності виявили встигаючі академічно обдаровані (1 кластер), встигаючі інтелектуально обдаровані, внутрішньо вмо-тивовані (4 кластер) та невстигаючі інтелек-туально обдаровані, немотивовані (8 кластер) учні основної школи.

Дані, представлені на рис. 3, показу-ють, що високі оцінки за схема-режимом роз-гніваної / розлюченої дитини є властивими більшості досліджуваних: трьом кластерам академічно успішних та двом кластерам ака-демічно неуспішних учнів основної школи.

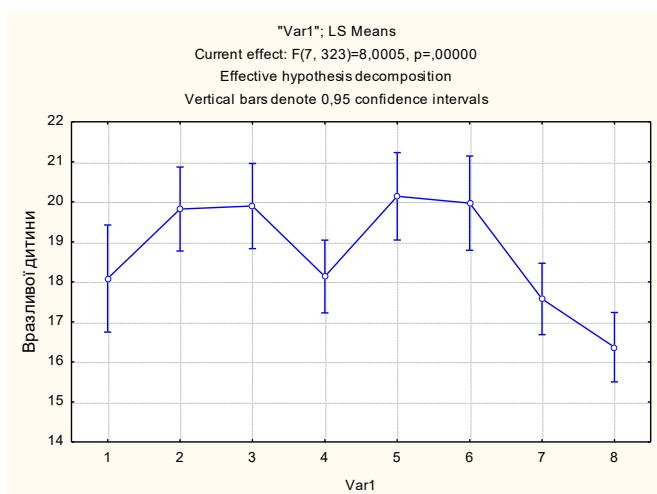

Рис. 2. Середні оцінки схема-режиму «Вразливої дитини» академічно успішних (1 – 5 кластери) та академічно неуспішних (6 – 8 кластери) школярів

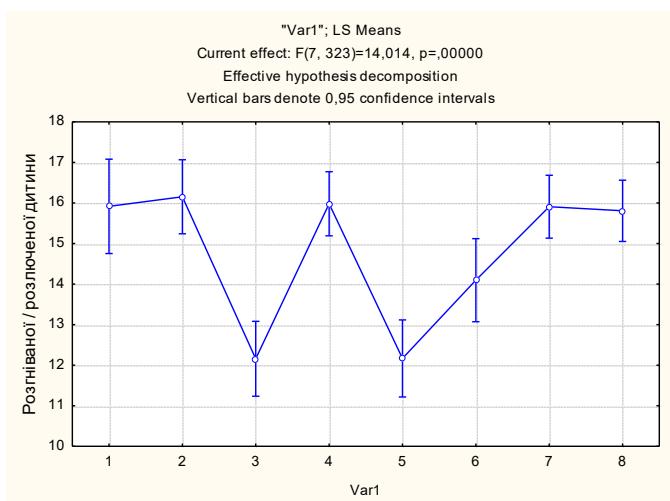

Рис. 3. Середні оцінки схема-режиму «Розгніваної / розлюченої дитини» академічно успішних (1 – 5 кластери) та академічно неуспішних (6 – 8 кластери) школярів

Отже, високий рівень схильності до гніву та ярості у фруструючих ситуаціях властивий успішним академічно обдарованим школярам (1 кластер), успішним інтелектуально обдарованим, креативним, немотивованим (2 кластери), успішним інтелектуально обдарованим, внутрішньо мотивованим (4 кластер), неуспішним недостатньо інтелектуально здібним, немотивованим (7 кластер) та неуспішним недостатньо інтелектуально здібним, внутрішньо мотивованим (8 кластер) учням.

Середній рівень схильності до схема-режиму розгніваної / розлюченої дитини виявили інтелектуально обдаровані, немотивовані академічно неуспішні школярі (6 кластер).

Академічно успішні інтелектуально обдаровані, зовнішньо мотивовані (3 кластер) та успішні інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані (5 кластер) учні основної

школи виявили низький рівень схильності до ворожості та агресивності як фрустраційних реакцій.

Однофакторний дисперсійний аналіз виявив наявність статистично значущих розбіжностей між учнями восьми кластерів академічних здібностей та успішності у навчанні за схильністю до проявів схема-режиму захисника, який нападає (рис. 4). Згідно з отриманими результатами, високий рівень схильності виявляти ворожість, агресію, деструктивне домінування як стратегії самозахисту та самоствер-

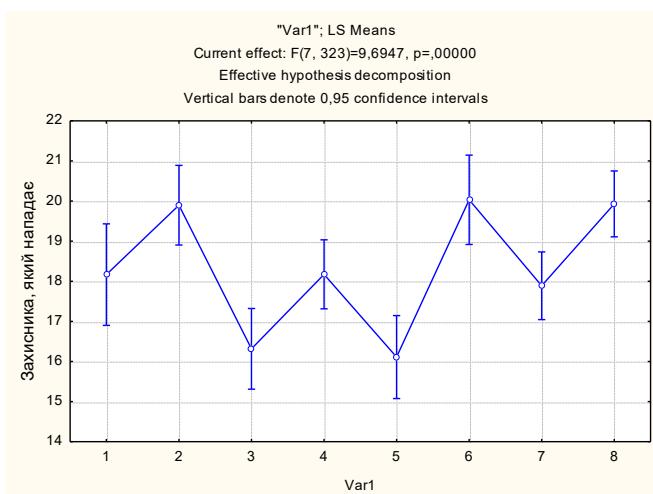

Рис. 4. Середні оцінки схема-режиму «Захисника, який нападає» академічно успішних (1 – 5 кластери) та академічно неуспішних (6 – 8 кластери) школярів

дження у напружених ситуаціях виявляють як встигаючі, так і невстигаючі учні. Високі оцінки за схильністю до агресивного самозахисту виявили академічно успішні інтелектуально обдаровані, креативні учні (2 кластер) та учні двох невстигаючих кластерів: інтелектуально обдаровані, немотивовані (6 кластер) та недо-

статньо інтелектуально здібні, внутрішньо мотивовані (8 кластер).

Середній рівень оцінок за схема-режимом захисника, який нападає виявився притаманний академічно обдарованим успішним (1 кластер), інтелектуально обдарованим, внутрішньо мотивованим академічно успішним (4 кластер) та недостатньо інтелектуально здібним, немотивованим академічно неуспішним (7 кластер) учням.

Академічно успішні школярі двох кластерів: інтелектуально обдаровані, зовнішньо мотивовані (3 кластер) та інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані (5 кластер) виявили низький рівень схильності до агресивного, домінантного самоствердження та самозахисту у складних, напружених ситуаціях.

За тенденцією до прояву схема-режиму імпульсивної / недисциплінованої дитини дос-

ліджувані школярі основної школи розподілилися за трьома рівнями. Високий рівень схильності до дій, зумовлених тимчасовими бажаннями та імпульсами, прагненням до миттєвого задоволення егоїстичних примх, незважаючи на віддалені наслідки для себе та оточуючих, виявили інтелектуально обдаровані, креативні, невмотивовані академічно успішні (2 кластер) та недостатньо інтелектуально здібні, немотивовані академічно неуспішні (7 кластер) учні.

Середній рівень нездатності відкладати задоволення, примушувати себе виконувати повсякденні обов'язки, займатися нудними справами, доводити розпочаті справи до кінця виявили інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані академічно успішні (4 кластер) та недостатньо інтелектуально здібні, внутрішньо мотивовані невстигаючі (8 кластер) школярі.

Низький рівень імпульсивності / недисциплінованості як дисфункціонального «дитячого» схема-режиму поводження у напруженых ситуаціях виявився притаманним трьом кластерам академічно успішних школярів: академічно обдарованим (1 кластер), інтелектуально обдарованим, зовнішньо мотивованим (3 кластер), інтелектуально обдарованим, внутрішньо мотивованим (5 кластер) та одному кластеру невстигаючих: інтелектуально обдарованим, немотивованим (6 кластер) учням основної школи.

За дисфункціональним копінговим схема-режимом покірної капітуляції учні з різни-

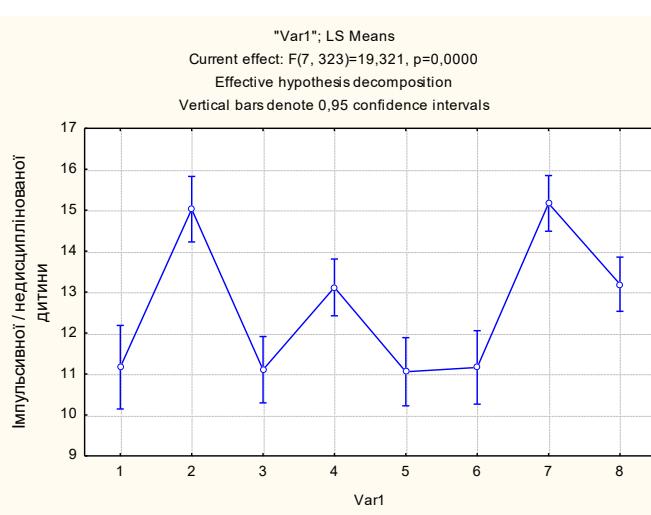

Рис. 5. Середні оцінки схема-режиму «Імпульсивної / недисциплінованої дитини» академічно успішних (1 – 5 кластери) та академічно неуспішних (6 – 8 кластери) школярів

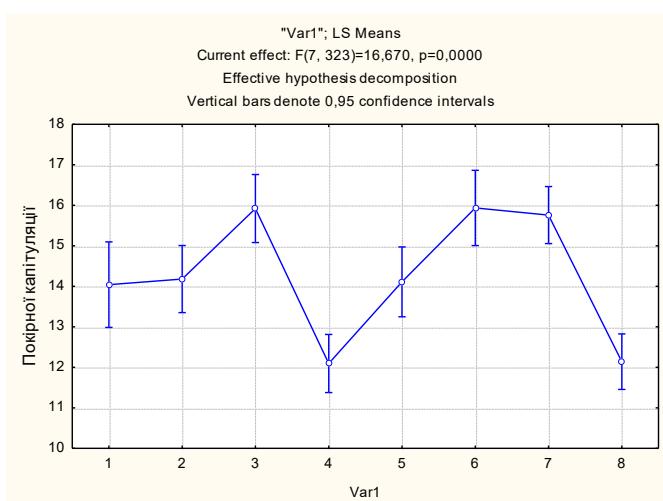

Рис. 6. Середні оцінки схема-режиму «Покірної капітуляції» академічно успішних (1 – 5 кластери) та академічно неуспішних (6 – 8 кластери) школярів

ми показниками академічних здібностей та успішності у навчанні розподілилися на три рівні (рис. 6).

Високий рівень схильності до покірного прийняття різних форм порушення своїх кордонів та незадоволення важливих потреб виявила більшість досліджуваних: два кластери академічно успішних та два кластери академічно неуспішних учнів. Серед академічно успішних до покірної капітуляції у напружених, фруструючих ситуаціях виявилися схильними інтелектуально обдаровані, зовнішньо мотивовані (3 кластер) та інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані (5 кластер) школярі. Серед невстигаючих – інтелектуально обдаровані, немотивовані (6 кластер) та недостатньо інтелектуально здібні, немотивовані (7 кластер) учні.

Середній рівень покірності виявляють академічно обдаровані (1 кластер) та інтелек-

туально обдаровані, креативні (2 кластер) успішні у навчанні учні.

Несхильність покірно приймати порушення особистих границь, примуси, образи та критику виявили інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані успішні (4 кластер) та недостатньо інтелектуально здібні, внутрішньо мотивовані (8 кластер) учні основної школи.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу виявили статистично значущі розбіжності між оцінками досліджуваних восьми кластерів академічних здібностей та успі-

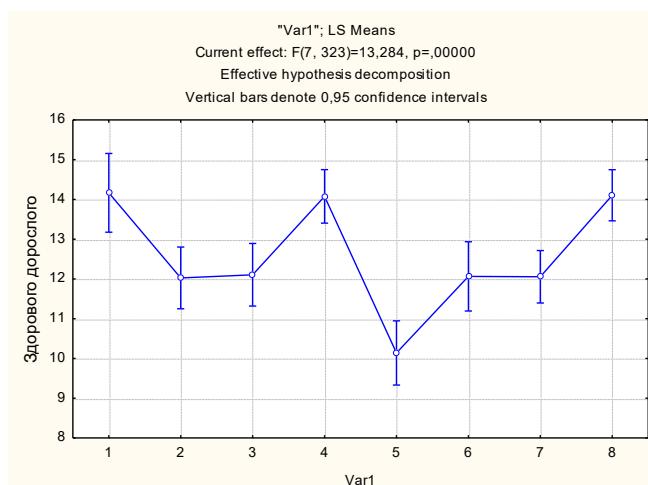

Рис. 7. Середні оцінки схема-режиму «Здорового дорослого» академічно успішних (1 – 5 кластери) та академічно неуспішних (6 – 8 кластери) школярів

шності у навчанні за здоровим функціональним схема-режимом здорового дорослого (рис. 7).

Високий рівень здатності повноцінно функціонувати на рівні, що відповідає віковому розвитку, нести відповідальність за вчинки

та керувати ними, обирати конструктивні види діяльності, що приносять задоволення, та до інших позитивних проявів виявили два кластери встигаючих: академічно обдаровані (1 кластер), інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані (4 кластер) та один кластер невстигаючих: недостатньо інтелектуально здібні, внутрішньо мотивовані (8 кластер) учнів.

Середній рівень оцінок схема-режimu здорового дорослого виявили інтелектуально обдаровані, креативні, немотивовані (2 кластер) та інтелектуально обдаровані, зовнішньо мотивовані (3 кластер) учні.

Низький рівень здатності до конструктивного, функціонального реагування у складних, фруструючих ситуаціях, нездатність зберігати оптимальний рівень психічного функціонування та саморегуляції виявили інтелектуально обдаровані, немотивовані (6 кластер) та недостатньо інтелектуально здібні, немотивовані (7 кластер) академічно неуспішні учні.

За дисфункціональним копінговим схема-режимом відсторонення досліджувані академічно успішних та неуспішні учні розподілилися лише на два рівні: високий та середній (рис. 8).

У фруструючих ситуаціях високий рівень намагання відключити негативні емоції через дії та заняття, які відволікають, заспокоюють або стимулюють, або взагалі уникати емоцій, переживань, або будь-яких збуджуючих видів діяльності виявила більшість як

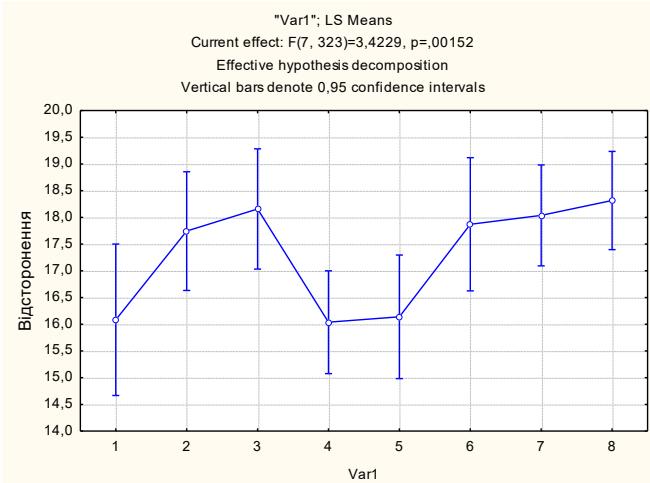

Рис. 8. Середні оцінки схема-режиму «Відсторонення» академічно успішних (1 – 5 кластери) та академічно неуспішних (6 – 8 кластери) школярів

встигаючих, так і невстигаючих учнів. Високі оцінки схема-режиму відсторонення виявили два кластери академічно успішних учнів: інтелектуально обдаровані, креативні, немотивовані (2 кластер), інтелектуально обдаровані, зовнішньо мотивовані (3 кластер), інтелектуально обдаровані, немотивовані (6 кластер) та три кластери академічно неуспішних: недостатньо інтелектуально здібні, немотивовані (7 кластер), недостатньо інтелектуально здібні, внутрішньо мотивовані (8 кластер).

Середній рівень тенденції до відсторонення через схильність до компульсивних видів діяльності або відсторонення від участі у життєвих ситуаціях виявили три кластери успішних у навчанні учнів основної школи: академічно обдаровані (1 кластер), інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані (4 клас-

тер) та інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані (5 кластер).

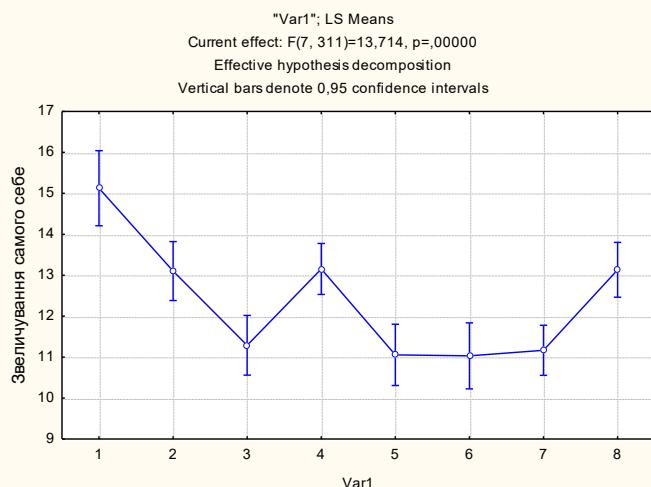

Рис. 9. Середні оцінки схема-режиму «Звеличування самого себе» академічно успішних (1 – 5 кластери) та академічно неуспішних (6 – 8 кластери) школярів

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу було виділено три рівні схильності до дисфункціонального копінгового режиму звеличування самого себе (рис. 9).

Найбільш схильними до прагнення до-могтися своїх цілей за будь-яку ціну, захопленості собою, демонстрації зверхності, очікування на особливе ставлення до себе, відмови від дотримання загальних правил виявилися академічно обдаровані (інтелектуально обдаровані, креативні, внутрішньо мотивовані) успішні учні (1 кластер).

Середній рівень прагнення до самозвеличування виявили два кластери встигаючих: інтелектуально обдаровані, креативні, немотивовані (2 кластер), інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані (4 кластер) та один

кластер невстигаючих: недостатньо інтелектуально здібні, внутрішньо мотивовані (8 кластер) учні.

Не схильними до гордовитості, зарозуміlostі, захопленості собою, відчуття виключності виявилися інтелектуально обдаровані, зовнішньо мотивовані академічно успішні (3 кластер), інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані академічно успішні (5 кластер), інтелектуально обдаровані, немотивовані академічно неуспішні (6 кластер) та недостатньо інтелектуально здібні, немотивовані академічно неуспішні (7 кластер) учні.

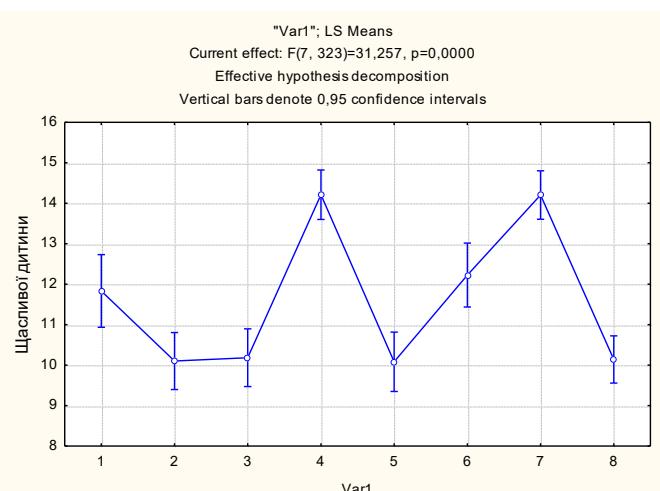

Рис. 10. Середні оцінки схема-режиму «Щасливої дитини» академічно успішних (1 – 5 кластери) та академічно неуспішних (6 – 8 кластери) школярів

У вираженості схильності до функціонального здорового схема-режиму щасливої дитини було виявлено три рівня (рис. 10). Високий рівень відчуття захищеності, зв'язку з

іншими людьми, любові та поваги, безпосередності та свободи виявляють досліджувані двох кластерів: інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані академічно успішні (4 кластер) та недостатньо інтелектуально здібні, немотивовані академічно неуспішні (7 кластер) учні.

Середній рівень прояву щасливої «внутрішньої дитини» виявився властивим інтелектуально обдарованим, креативним, мотивованим академічно успішним (1 кластер) та інтелектуально обдарованим, немотивованим неуспішним (6 кластер) учням.

Низький рівень здатності відчувати себе вільним, незалежним, безпосереднім, розкутим, природним та спонтанним у проявах емоцій й бажань виявили школярі успішних у навчанні кластерів: інтелектуально обдаровані, креативні, немотивовані (2 кластер), інтелектуально обдаровані, зовнішньо мотивовані (3 кластер), інтелектуально обдаровані, внутрішньо мотивовані (5 кластер) та невстигаючі недостатньо інтелектуально здібні, внутрішньо мотивовані (8 кластер) учні основної школи.

Висновки.

За рівнем розвитку академічних здібностей (мотивації до навчальної діяльності, пам'яті, розумової діяльності, креативності та інтелекту) та успіхів у навчанні можна виокремити п'ять типологічних профілів учнів, успішних у навчанні, та три профілі невстигаючих учнів.

Важливою складовою психологічного супроводу повноцінного особистісного розвитку дитини під час навчання в основній школі є створення відповідного підтримуючого оточення, яке для дитини створили / обрали її батьки. Евристично цінною концепцією, в межах якої описано феномени, вивчення яких дозволяє оцінити особистісні особливості дитини, які можна вважати результатами та індикаторами благополуччя батьківських впливів (впливу інших важливих дорослих, або певних обставин життя), яких дитина зазнавала з раннього дитинства, є концепція ранніх дезадаптивних схем та схема-режимів, розроблена у схема-терапії.

Порівняння показників схема-режимів батьківської вимогливості / покарання, вразливої дитини, розгніваної / розлученої дитини, агресивного нападника, імпульсивної / недисциплінованої дитини, покірної капітуляції, здорового дорослого, відсторонення, звеличування самого себе, щасливої дитини в академічно успішних та неуспішних учнів показало наявність значної кількості статистично значущих розбіжностей. Академічно успішні учні виявилися більш схильними, порівняно з невстигаючими, до дисфункціональних схема-режимів вразливої дитини та звеличування самого себе. Невстигаючі школярі виявилися більш схильними до дисфункціональних схема-режимів розгніваної / розлученої дитини, захисника, який нападає, імпульсивної / недисциплінованої дитини та відсторонення. При

цьому, невстигаючі учні показали й більш високі оцінки за функціональних здоровим схема-режимом щасливої дитини. За дисфункціональним «батьківським» режимом батьківської вимогливості / покарання та функціональним режимом здорового дорослого статистично значущих розбіжностей між академічно успішними та неуспішними учнями основної школи не виявлено.

Порівняння оцінок схем-режимів учнів восьми типологічних профілів з різними рівнями академічної здібності та успішності у навчанні показують наявність статистично значущих відмінностей за всіма оцінюваннями функціональними та дисфункціональними режимами. Узагальнення результатів дозволяє діяти висновку, що академічно успішні учні більшою мірою схильні до проявів самокритичності, вимогливості та вразливості щодо несприятливих впливів складних ситуацій та самозвеличування. Академічно неуспішні учні є більш агресивними, імпульсивними та схильними до компульсивних відволікаючих заняття. До виявлення функціонального схема-режimu здорового дорослого виявляють схильність як успішні, так і неуспішні учні, яких поєднує така особливість, як внутрішня мотивація до навчання.

Узагальнення результатів дослідження показує, що академічно успішних учнів за типовими когінтивно-емоційно-поведінковими схемами реагування у напружених ситуаціях неможливо назвати більш благополучними,

порівняно з їх невстигаючими однолітками. Навпаки, за окремими схема-режимами, вони виявляють менш адаптивні особливості. Отже, висока академічна успішність не є достатнім фактором життєвого успіху та повноцінного функціонування в усіх сферах життя. Розробка програм психологічного супроводу навчання академічно обдарованих учнів основної школи має передбачати не тільки розвиток їх академічних здібностей, але й особистісних якостей, які є факторами психічного благополуччя.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі мають полягати у визначенні теоретико-методологічних основ та практичних підходів до профілактичних та корегувальних впливів на типові схема-режими, що формуються в учнів основної школи, та виявленні причинно-наслідкових зв'язків між схема-режимами й загальним психічним благополуччям школярів.

References (Transliteration):

- Arntz, A., van Genderen, H. (2009) Schema Therapy for Borderline Personality Disorder. Sussex. New York : Wiley-Blackwell. 2009. [in English]
- Bolshakova, A.M. (2019) Diagnostika shema-rezhimiv (rezhimiv funktsionuvannya rannih dezadaptivnih shem): adaptatsiya SMI – opituvalnika shema rezhimiv Dzh. Yanga (pidlitkova forma) [Diagnostic of Schema Modes (early maladaptive schemas functioning Modes): adaptation of SMI - Schema Modes Inventory of J. Yong (teen age form)] Teoriya I praktika suchasnoyi psihologiyi:

Zb. nauk. prats. № 5. [in Ukrainian]

Gitta, Jacob A., Arnoud, A. (2013) Schema Therapy for Personality Disorders – A Review. International Journal of Cognitive Therapy. V. 6 (2), 171–185. [in English]

Scherbakova, O.O. (2019) Tipologiya akademichnih zdibnostey uchenniv osnovnoyi shkoli z riznyu uspishnistyu u navchanni [Typology of academically abilities of middle school pupils with different academically success]. *Visnik HNPU imeni G.S. Skovorodi «Psihologiya»*, 61, 111–124. [in Ukrainian]

Young, J. (2015) Schema Therapy Inventories & Related Materials. New York : Schema Therapy Institute. [in English]

Young, J.E. (2002) Schema-focused therapy for personality disorders. Cognitive behavior therapy. New York : Routledge, 201–222. [in English]

Olena Shcherbakova

PhD in Psychological Sciences, State Institution “Institute for Healthcare of Children and Adolescents”, the National Academy of Medical Sciences of Ukraine, Kharkiv Ukraine

THE FEATURES OF FUNCTIONING OF EARLY MALADAPTIVE SCHEMES (SCHEMA-MODES) CHARACTERISTIC FOR SECONDARY SCHOOL PUPILS WITH DIFFERENT ACADEMIC ABILITIES AND ACHIEVEMENTS

ABSTRACT

The research **purpose** was to study functioning of early maladaptive schemes (schema-modes) of secondary school pupils with different academic abilities and achievements.

Methods. SMI-T - Schema Modes Inventory for adolescents, which is the version of the

Schema Modes Inventory proposed by Young et al. and adapted by A.Bolshakov, was used to diagnose the early maladaptive schemes. The SMI-T questionnaire allows us to estimate ten schema-modes with the following scales: demanding / punishing parents, vulnerable child, angry / enraged child, bully and attack, impulsive / undisciplined child, compliant surrender, healthy adult, detached, self-aggrandizer, and happy child. The obtained data were processed statistically with one-way ANOVA and Student's t-test.

Results. Five typological profiles of academically successful pupils and three profiles of academically unsuccessful pupils can be distinguished depending on their academic abilities.

The performed comparison of schema-modes characteristic for academically successful and unsuccessful pupils revealed some statistically significant differences. Academically successful pupils are more inclined, in comparison with unsuccessful ones, to such dysfunctional modes as a vulnerable child and a self-aggrandizer. Academically unsuccessful schoolchildren are more prone to such dysfunctional modes of an angry / enraged child, bully and attack, an impulsive / undisciplined child and a detached person.

The performed comparison of schema-modes characteristic for pupils of eight typological profiles, based on different academic abilities and achievements, show the existing statistically significant differences for all evaluated functional and dysfunctional schema-modes. Academically

successful pupils are more likely to be self-critical, demanding, and vulnerable to adverse influences of difficult situations and self-aggrandizement (modes: demanding / punishing parents, vulnerable child, compliant surrender, self-aggrandizes). Academically unsuccessful pupils are more aggressive, impulsive, and prone to compulsive distractions (modes: angry / enraged child, impulsive / undisciplined child, bully and attack, detached).

Both, successful and unsuccessful, pupils with an intrinsic motivation to learn showed a tendency to the mode of a healthy adult.

Conclusions. High academic achievements are not sufficient for life success and full-fledged functioning in all life spheres. Academically successful pupils, according to their examined typical cognitive, emotional and behavioural patterns of responses to stressful situations, do not have better psychological well-being than their peers. On the contrary, according to some schema-modes used by them, they exhibit less adaptive features. The development of psychological support programs for teaching of academically gifted secondary school pupils should include not only the development of their academic abilities, but also preventive and corrective actions regarding typical modes formed under parental influence.

Keywords: academic achievement, academically gifted children, personal development, schema-therapy, early maladaptive schemes, schema-modes.

Щербакова Елена Александровна

Кандидат психологических наук, старший научный сотрудник, Государственное учреждение «Институт охраны здоровья детей и подростков Национальной академии медицинских наук Украины», г. Харьков (Украина)

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РАННИХ ДЕЗАДАПТИВНЫХ СХЕМ (СХЕМА-РЕЖИМОВ) УЧАЩИХСЯ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ АКАДЕМИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ И УСПЕШНОСТИ В УЧЕБЕ

АННОТАЦИЯ

Целью исследования было изучение особенностей функционирования ранних дезадаптивных схем (схема-режимов) учащихся основной школы с различными уровнями академических способностей и успешности в учебе.

Методы. Для диагностики особенностей функционирования ранних дезадаптивных схем использовался Подростковый Опросник схема-режимов (SMI-T – Schema Modes Inventory-Teen age), являющийся адаптированной версией Опросника схема-режимов (SMI – Schema Modes Inventory) Дж. Янга. Опросник SMI-T позволяет оценить склонность к десяти схема-режимам: родительской требовательности / наказания, уязвимого ребенка, разгневанного / яростного ребенка, нападающего защитника, импульсивного / недисциплинированного ребенка, покорной капитуляции, здорового взрослого, отст-

ранения, самовозвеличивания, счастливого ребенка. В процессе статистической обработки проведен однофакторный длисперсионный анализ и анализ значимости различий средних значений по t-критерию Стьюдента.

Результаты. По уровню развития академических способностей можно выделить пять типологических кластеров успешных в учебе и три кластера неуспевающих учащихся.

Сравнение показателей схема-режимов академически успешных и неуспехных учащихся показывает наличие статистически значимых различий. Академически успешные учащиеся оказались более склонными к дисфункциональным схема-режимам уязвимого ребенка и самовозвеличивания. Неуспевающие школьники более склонны к дисфункциональным схема-режимам разгневанного / яростного ребенка, нападающего защитника, импульсивного / недисциплинированного ребенка и отстранения.

Сравнение средних оценок схема-режимов учащихся восьми типологических профилей с разными уровнями академических способностей и успешности в учебе показывает наличие статистически значимых различий по всем оцениваемым дисфункциональным и функциональным схема-режимам. Учащиеся академически успешных кластеров более склонны к проявлениям самокритичности, требовательности, уязвимости к неблагоприятным влияниям и самовозвеличиванию. Ака-

демически неуспешные учащиеся более агрессивны, импульсивны и склонны к компульсивным отвлекающим видам деятельности. К здоровому функциональному схема-режиму здорового взрослого проявляют склонность как успешные, так и неуспешные учащиеся с внутренней мотивацией обучения.

Выводы. Высокая академическая успешность не является достаточным фактором жизненного успеха и полноценного функционирования во всех сферах жизни. Академически успешных учащихся по типичным когнитивно-эмоционально-поведенческим схемам реагирования в напряженных ситуациях нельзя назвать более благополучными, по сравнению с неуспевающими сверстниками. По некоторым схема-режимам они проявляют даже менее адаптивные особенности. Создание программ психологического сопровождения обучения академически одаренных учащихся основной школы должно предусматривать не только развитие их академических способностей, но и профилактические и корректирующие воздействия на формирующиеся под родительским влиянием типичные схема-режимы.

Ключевые слова: академическая успешность, академически способные учащиеся, развитие личности, схема-терапия, ранние дезадаптивные схемы, схема-режимы.

Дата отримання статті: 11.12.2019

Дата рекомендації до друку: 26.12.2019

Дата оприлюднення: 28.12.2019

© Olena Shcherbakova